

ODMEVI NA DOGODKE

Igor Saksida

»NIKDAR NISEM RAZUMEL, ZAKAJ SMO TAKO REVNI« ALI BRANJE NA LASTNO ODGOVORNOST

Esej o tabujih, vrednotah in pogovoru

Letos je državna komisija, ki pripravljala podlage (besedila, izhodišča, preizkuse in kriterije za vrednotenje) za izvedbo Cankarjevega tekmovanja, izbrala temo, povezano z Evropsko prestolnico kulture (Maribor 2012). Krovna tema tekmovanja je **Pisave prestolnice kulture**; množinska oblika samostalnika v naslovu sama po sebi pove, da »pisava« prostora, ki ga zajema letošnji izbor leposlovnih del, ni in ne more biti ena sama, enovita, enoumna: bogastvo tega in vsakršnega »književnega ustvarjalnega prostora« je različnost, raznovrstnost, celo nepredvidljivost – in nič drugače ni, če je prostor pokrajinsko in izročilno določen. Prav zato je komisija zajela v izbor zelo različne avtorje in njihove pisave: realistične in pravljичne, klasične in sodobne, problemske in razpoložensko skorajda lirične. Nasprotja in kontrasti? Vsekakor. (Kako je že zapisal Prežihov Voranc: »Solzice in Pekel, kako čudne stvari so to.«) In zakaj še? Zato, ker bi ponavljanje ene in iste pisave Cankarjevo tekmovanje slej ko prej spremenilo v šablono, v dolgočasno in duhumorno ponavljanje »ene in iste zgodbe«; in naj dodam: tako »vedno enako« tekmovanje bi bilo za mlade bralce in njihove mentorje prej

živi dolgčas kot bralna motivacija. Vsaj upam, da je tako: iz leta v leto prebirati nove, nenavadne, sporočilno sveže, med drugimi kdaj pa kdaj tudi provokativne knjige, se o njih pogovarjati, jih vrednotiti, poglobljati lastno razumevanje in ga znati utemeljevati – to so lastnosti, ki Cankarjevo tekmovanje oddaljujejo o drugih, z ucnim načrtom predpisanih oblik bralnega dogodka. Tudi zato je tekmovanje priložnost in izziv, ne pa nuja: kdor želi in zmore po poti črk v neznani domišljijjski svet, mu besedila in pisne naloge to omogočajo – kdor tega ne želi, naj se na pot pač ne poda ...

Prvi del naslova mojega razmišljanja o dveh izbranih knjigah za letošnje Cankarjevo tekmovanje (*Nikdar nisem razumel, zakaj smo tako revni*), je prepisan z druge strani Predinovega romana *Na zeleno vejo*. Gre za delo, ki se zagotovo bistveno razlikuje od lanskoletnih *Genijev z nasmehom*, Pavčkovih svetlih »majnic« ali Partljičevih humornih spominskih črtic – a pozor: tako pri »genijih« kot pri Pavčku ali Partljiču bo pozorni bralec našel tudi manj svetle in humorne tone in teme, saj otroštvo in odrašcanje vendar nista le refren »v eni roki nosim sonce, v drugi roki zlati smeh«! Poleg tega dela

je osmo- in devetošolcem v branje ponujena še knjiga kratkih pripovedi *Oči* Andreja Makuca. Obe deli sta bili uvrščeni med pet finalistov za nagrado *večernica*, ki je ena od osrednjih nagrad za slovensko mladinsko književnost (če ni kar najpomembnejša). To je prva poteza, ki povezuje obe deli; druga pa je, da sta deli problemški oz. tabujski: odraščanja, sveta, odnosov, razpoloženj, občutij ne slikata v svetlih tonih – optimistično, vedro, bodrilno – ampak na ravni vsebine in jezika izražata upor do sveta, sta za bralca provokacija, res je, celo *šok*, zastavljata vprašanja in ne ponujata neposrednih odgovorov, vzgojnih »receptov«. Prav zato pa tem bolj vabita bralce, da se o obeh knjigah in z njima samima »pogovorijo«: ju najprej in predvsem natančno preberejo ter premislijo o prepričljivosti in učinku, pomenu in namenu tovrstnih del. Ker obe knjigi ne sodita v sklop realistično-humornih ali poetičnih mladinskih besedil, ampak med dela, ki bralca hote vržejo s tira, kot je zapisal eden od bralcev obeh knjig, bi bilo v resnici prav nenavadno, če knjigi ne bi povzročili zelo različnih odzivov: po eni strani odklonilnih (npr. »v *ospredju najstnikovo spoznavanje s svetom spolnosti, pri tem pa zelo direktni opisi le tega, same kletvice, nasilje, droge, alkohol*« in »*rdeča nit je mučenje živali*«), po drugi strani takih, ki v knjigi vidijo priložnost za razpravo o podobi realnosti, v kateri vsi skupaj živimo (npr. »*kaj vse mularija vidi po tv in kakšne igrice igra na računalniku*«).¹ Zanimivo je, da zavračanje obeh del ne izvira iz ocene, da sta besedila nekvalitetni – tudi odklonilne sodbe jima književno kakovost priznavajo. Kaj

je torej z njima »narobe«? Predvsem vsebina in jezik, bolj natančno: tema in jezikovna karakterizacija najstnika; oboje naj bi bilo tako zelo »ekstremno«, da vodi celo v »pohujšanje« mladega bralca. Zagotovo na tem mestu ni smiselno podrobno razpravljati o zgodovini tabujskih/problemskih mladinskih besedil na Slovenskem, zato morda le nekaj kratkih »opomb«: tabujska besedila niso plod sodobnih »literarnih bolnikov«, ampak so stare skorajda kot sama književnost.² Tabuje najdemo v otroški ljudski zafrkljivki/zmerljivki (to vrsto humorno-provokativnih besedil otroci spoznavajo že v prvem triletju, če ne že prej, npr. *Špela marela na kahli sedi, cajtnge bere pa fajfo kadi*), pojavljajo se v delih nekaterih najboljših slovenskih pesnikov in pisateljev, npr. v pesmih Saše Vegri (njena zbirka *To niso pesmi za otroke ali kako se dela otroke* (1983) je bila celo cenzurirana, kar je pesnica takole komentirala: »Tolikšnega licemerstva si nisem mogla predstavljati v času, ko se izteka dvajseto stoletje in ko je obvarovanje otrok pred zlim tako majhno, saj lahko gledajo na televiziji in v revijah nekontrolirano in nekomentirano ogromno nasilja.«), pa seveda v Ingoličevi *Gimnazijki*, Zormanovem romanu *V sedemnajstem*, v zadnjem času posebej izrazito v pripovedništvu Janje Vidmar in pesništvu Andreja Rozmana Roze. Ne gre torej za nikakršno tematiko, ki bi bila »gnojen izcedek« sodobnega nemoralnega sveta – posluš ustvarjalca za stisko in bolečino odraščanja je prav tako legitimen in prav tako pomemben kot prikaz vedre mladosti; zato, ker se dá dan opazovati tudi tako, da ga slikamo z barvami noči

¹ Raznovrstne odzive na knjigi je mogoče prebrati na spletni strani: <http://med.over.net/forum5/read.php?65,7084753,7084780#msg-7084780>

² O tabujih v mladinski književnosti je podrobno pisala D. Lavrenčič Vrabc (*Bolečina odraščanja: droge, seks in ...* Otrok in knjiga 52, 2001.), o prikazu smrti pa D. Haramija (*Tema smrti v mladinski prozi*, Jezik in slovstvo, 49, št. 5, 2004).

(in da barve dneva ne bi bile enolične). Temni toni (in »mali protesti«, bi dodala Saša Vegri) odraščanja se zrcalijo tudi v obeh izbranih knjigah za letošnje Cankarjevo tekmovanje – če nam do kapi ne dvignejo pritiska jezik³ in posamezni motivi v delu, če torej ne zavržemo besedila zaradi *čikov, jošk in literc* in če avtorju (in bralcem) ne zabrusimo, da naša vrta mladina nikoli ne reče »*Dobra pička je ta frendica*« (str. 109), ampak »*Kako brhka gospodična, kar medlim od njene lepote*«, potem bomo v delu odkrili, ob pozornejšem branju, veliko, nikakor pa le »*vulgarizmov, seksa, mazaštva, kletvic, nasilja, drog, alkohola*«. Morda si bomo zastavili vprašanje, kaj sploh pomeni »*prihi na zeleno vejo*« ... Je na *zeleno vejo* prišel osrednji »junak« romana? Kakšen je, glede na to, pomen konca dela za razumevanje poti, ki se je izrisala v prejšnjem delu? Kako in zakaj je osrednja oseba »*grdo pretepena*« (str. 131), so »pretepeni«, tako ali drugače, tudi druge osebe? In še: Ni na ozadju vulgarizmov in nasilja mogoče prepoznati zgodbo posameznikove zapuščenosti in upornišva, ki iz nje izvira? Upornišva povsem nejnauškega Luke, ki se na začetku pripovedi zateka v privid junaškega filmskega *jedija*? Ni njegova govorica način (samo)dokazovanja, tudi ob bralčevem spoznanju, da morda neizmerno pogreša pristno človeško bližino, tudi toplino in varnost (*»fotra pa ni«*, str. 107)? Ni v tem smislu mamino zatekanje v *ezoteriko* simbol slepil sodobnega (odraslega?) sveta, karikatura novih »vrednot« in dvomljivih ciljev, ki nas oddaljujejo od pristnega človeškega sobivanja, sočutja? Ni zato ljubezenska zgodba, bolje simpatija, ki se pojavi na koncu romana med najstnikoma, v svoji

pretresljivi iskrenosti, skorajda otroškosti, sama po sebi vrednota prav zaradi svoje pristnosti, ki jo bralec zaman išče na prejšnjih straneh besedila? In tehnika pripovedi: Ni zaradi svoje fragmentarnosti, raztrganosti, roman že na ravni sloga upodobitev »razbite celote« sveta, stvarnosti, ki je brez »kompasa«? Je svet na koščke razbil najstnik (pripovedovalec)? Bo »svet iz črepinj« kaj bolj cel, če bo bralec tovrstne prikaze prezrl? Ali pa je bolje ravnati tako, kot je pred leti Antonu Kritiku, ki je dvomil v jezik, vsebino in vrednote Dimove *Distorzije*, prav tako problemskega besedila (tudi to je bilo deležno kritičskih »osti«), svetovala devetošolka, udeleženka Cankarjevega tekmovanja:

Vabim Vas, da knjigo ponovno vzamete v roke in se preselite v obdobje, ko ste bili mladi. Mar niso tudi Vas takrat ob živce spravljali starši, ki niso kazali niti kančka razumevanja do vašega mišljenja? Mar niste tudi vi uživali ob koncertih dolgolasih rok pevcev, ob gnetenju med množico (...) in pitju hladnega piva? Prepričana sem, da ste se tudi vi upirali in trmarili za svoj prav.

Vživetje, razumevanje in vrednotenje ter kritična distanca do pripovednega sveta je drža, ki jo zahteva tudi besedilo *Oči Andreja Makuca*. Njegova problemskost je razvidna na ravni teme (nasilje, bolečina, smrt) in na ravni izbora kontrastne pripovedne tehnike – v delu se namreč prepletajo skrajno realistični prizori s poetičnostjo, »groza s sanjami«, belina s krvjo, žrtev z »rabljem«. Samo etično povsem neobčutljiv bralec bi to delo lahko razumel kot nekakšno promocijo nasilja nad živalmi; *odprte oči* bralca za *odprte oči* živali – *ko živi, ko trpi, tudi ko umira in umre* (str. 73) – pa zaznajo,

³ Mihaela Koletnik je v članku *Jezikovna podoba romanov Pink in Na zeleno vejo* (V: Dialekta 2011) podrobno analizirala jezik besedila (pokrajinsko pogovorno obarvana mladostniška mestna govorica) in njegovo učinkovitost.

da je v krutost življenja skorajda mitično, usodno vpet tako svet živali kot svet ljudi, da so v stiski in grozi vsa bitja povezana kot *kameradi* (str. 37). Kaj pomeni, da se v pripovedi *Pasje* otroka globoko razžalostita zaradi neizogibne smrti pasjih mladičkov? Kaj pomeni želja, »da bi lahko ugasnil dan« (str. 22) in kaj privid spokojne beline na koncu – »Tam je lepše. Snežinke lovita.« (Str. 33.) Kakšna sta podoba in aktualnost »besa in sovrašva« (str. 35) ter prijateljske bližine in tesnobe v pripovedi *Konjske*? Kdo vse je *sirotej* v zgodbi o Jezni, ki jo fantje kljub kruti igri *vzljubijo* (*Mišje*)? Ni bolečina živali tudi bolečina otrok, »poškodba« živali pa tudi njihova (*Žabje*)? Ne povzroči objestna igra radovednosti gorje tistim, ki opazujejo »sluzaste kepe, ki so čemele v mladi travi, napihovale vreče, dneva pa videle ne več (str. 95)? In kaj pomeni, da so oči, polne trpljenja, na koncu oči dveh fantov, pretepenega in na pol slepega, ki sta kot živali v prejšnjih zgodbah izročena na milost in nemilost kruti igri življenja (*Moje, Jočeve*)? Ne zveni Jočev »Eeee ... ee .. eeeeeeeee« (str. 121) tako pretresljivo kot Negrin »Auuu! Auuuuu!« (str. 27)?

Tabujaska besedila, ki bralca provocirajo in šokirajo, so možnost za vpogled

v drugačno doživljanje sveta. Pa tudi za preseganje hipnih, impulzivnih odzivov na »limanice«, ki jih nastavljajo bralcu, ter seveda za pogovor o vrednotah, ki jih kot »negativ« ali »klofuta« posredno tematizirajo. Kako zgrešeno je, ob vseh vprašanih, ki nam jih problemska dela nedvoumno zastavljajo, razmišljati o »bojkotu« književnega pogovora, vznemirljivega bralnega dogodka!⁴ Užitek, estetsko ugodje, občutje prijetne vznemirjenosti – vse to je le ena plat sodobnega pisanja (za mlade bralce); ob njej se kot enakovredna in prav tako estetsko prepričljiva drža do sveta pojavlja tudi estetika grdega, poetika oporekanja in kritika brezbriznosti oz. nasilja do krhkih bitij. Vseh bitij – tudi človeških. Književnost te vrste, ki v naš pogovor z besedilom nasuje pesek, da besede zahrstijo, seveda ne more biti vsem všeč (in le zakaj bi bilo to nujno!); je pa, če že drugega ne, izziv – kot je v pogovoru o primernosti izbora obeh besedil kritično zapisala trinajstletnica:

Prejšnje leto sem se udeležila tekmovanja zato, da dobim priznanje, letos grem pa tja zato, da izrazim svoje resnično mnenje.

Bodo vsi tekmovalci dobili to priložnost?

⁴ Razprava o cenzoričnosti ni le slovenski problem in še manj le vprašanje izbire besedil za Cankarjevo tekmovanje. »Vodja Združenja ameriških knjižnic Beverly Becker poudarja, da ne spodbija pravice in dolžnosti staršev, da nadzirajo, kaj njihovi otroci berejo, vztraja pa, da nihče nima pravice prepovedati izhajanja in prodaje del, ki se mu zdijo neprimerna. (...) Tragedija *Miši in možje* (Of Mice And Men), ki je nastala pod peresom Nobelovega nagrajenca Johna Steinbecka, enega najbolj znanih ameriških romanopiscev 20. stoletja, se je v nemilosti znašla zaradi sočnih kletvic ter domnevno rasistično in seksistično obarvanih odlomkov. Združenje je moralo priznati, da število pritožb vsako leto narašča: v preteklem letu so se nanje ogorčeni bralci obrnili kar 547-krat in tako za več kot sto presegli številko iz leta 2003. V zadnjih desetih letih so pod vprašaj postavljali tudi mladinski deli *Varuh mlade rži* (J. D. Salinger) ter *James in breskev velikanka* (Roald Dahl).« – Nova zlata doba knjižne cenzure? Bi *Index Librorum Prohibitorum* lahko znova zaživel? (29. september 2005 ob 13:15, New York – MMC, RTV SLO).